

ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА

ВОРОЖБИТ В.В.

СУТНІСТЬ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Актуальність духовно-морального виховання школярів визначається соціально-педагогічною потребою формування гуманної людини. Якісні зміни життєдіяльності суспільства висувають нові вимоги до формування особистісних якостей людини, що пов'язано з необхідністю вдосконалення навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі з опорою на національний історико-педагогічний досвід. Сучасна дійсність характеризується дефіцитом духовних цінностей, морально-етичних констант. Тому Національною доктриною розвитку освіти в Україні, концепціями національного, громадянського, превентивного виховання, Законом України “Про захист суспільної моралі”, Указом Президента України “Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства”, програмними документами Болонського процесу наголошено на доцільності ретельної розробки питань духовно-морального виховання дітей та молоді.

У цій статті ми спиралися на узагальнення окремих питань методології духовно-морального виховання крізь призму педагогічної антропології у філософсько-аксіологічних працях (О. Дробницький, І. Зязюн, М. Каган, Л. Столович), соціологічних (В. Водзінська, Ю. Жуков, Т. Любимова, В. Ольшанський, Ю. Соколовський, В. Ядов), психологічних (К. Абульханова-Славська, І. Бех, М. Боришевський, І. Кон, Б. Круглов, Д. Леонтьєв, Т. Титаренко) та педагогічних (В. Анненков, Є. Бондаревська, Т. Бутківська, О. Вишневський, Б. Грицюк, І. Дубровіна, Г. Жирська, О. Норов, Ж. Омельченко, О. Плахотнік, Л. Пуховська, О. Рудницька та ін.). Проведений аналіз засвідчив, що питання сутності духовно-морального виховання в сучасній літературі недостатньо розроблене, представники різних галузей науки часто висловлюють суперечливі позиції щодо тлумачення духовної й моральної констант у виховному процесі. Недостатньо чітко визначається його співвідношення з моральним вихованням та іншими традиційно виділюваними напрямками виховання в загальноосвітній школі. Деякі учені розглядають це поняття в контексті релігійного виховання, що призводить до формалізму виховного процесу в школі.

Мета статті – проаналізувати зміст складеної лексичної конструкції духовно-морального виховання школярів у державних загальноосвітніх школах; узгодити лексеми “духовне”, “духовність”, “моральність”, “моральне”.

Категорія духовності частіше вживається як релігійне поняття, широко використовується у філософії. При цьому в релігії й філософії немає однозначного визначення. Незважаючи на це, у філософській літературі можна виявити деяке загальне розуміння духовності, яке у своїй основі не суперечить її розумінню й у релігії, насамперед, у біблійних релігіях (християнство, іслам, іудаїзм). Підкреслюються такі характеристики духовності, як її відношення до суб'єктивного (внутрішнього) світу людини, ідеальність. Духовність – форма людської самосвідомості, самоідентифікації, основа конституювання людини в ролі суб'єкта відносин, сфера сутності людини [1]. “Духовність – це прояв вищих устремлінь людини до знання й служіння іншим людям” [8]. Для такого загального розуміння духовності значення мають формулювання, що пов'язують її із ціннісним виміром свідомості (А. Лосєв, Г. Батищев, Л. Буєва, В. Лекторський). Сфера діяльності людини, навіть на репродуктивному рівні, не позбавлена ціннісного змісту. Духовний простір, як і духовна культура, завжди включає у свою побудову вертикаль, що розділяє піднесене й повсякденне, сакральне та нижче. Поняття “духовність” важливе для визначення вищих, не утилітарно-прагматичних і вузькоіндивідуалістичних цінностей, що мотивують внутрішнє життя людини і її діяльність. У такому ж аспекті визначає духовність В. Лекторський: “Загальним як для релігійної, так і для світської свідомості є розуміння духовності, яке пов'язується з виходом за межі егоїстичних інтересів, особистої користі, самолюбства. Духовне припускає, що мета й життєві орієнтації особистості вкорінені в системі надіндивідуальних цінностей” [6].

У контексті психологічної науки так само різне тлумачення. Експериментальна психологія розглядає це поняття як емпіричний паралелізм (Г. Челпанов); позитивізм спирався виключно на досвід, на синтез знання засобами різних наукових дисциплін (О. Богданов); інтуїтивістична, персоналістична психологія розглядала духовність як об'єкт віри (О. Вознесенський, М. Лоський, С. Франк). Матеріалістична традиція, яка була панівною упродовж ХХ ст., тлумачила як матеріальну детермінованість усіх проявів психіки людини, що є методологією для рефлексивної теорії психіки, розробленої І. Сеченовим, та теорії вищої нервової діяльності І. Павлова. Почасти духовність ототожнюється зі словами “психіка”, “внутрішній світ людини”, “свідомість”, “переживання”. Зараз спостерігається тенденція повернення цього терміна в активний обіг.

Духовна людина – особистість, “духовний суддя”, здатна зважувати й ієрархізувати різновартісні альтернативи та робити свідомий вибір незалежно від зовнішніх впливів. Це можливо тому, що людина прийняла й дотримується ієрархії цінностей, починаючи з абсолютної, не допускаючи змін. Мова йде про таку систему цінностей, яка не визначається ситуацією й навіть може не бути історично зумовленою (виникає в культурі історично, але потім залишається незмінною), не залежить від поточних суспільних потреб, державної або, тим більше, партійної ідеології.

Подібна ієрархічно структурована ціннісна свідомість не дана людині апріорі, від народження (як, утім, і соціальний характер особистості). Вона є результатом складної й напруженої внутрішньої роботи, складається у свідомості поступово (не в усіх людей одночасно, по-різному в різних людей), зокрема при осмисленні фундаментальних проблем людського буття. Це так звані “вічні питання” типу: як виник Всесвіт, життя, людина, у чому сутність людини, чи є зміст в її існуванні, в історії людства тощо. Такі питання не мають, та й не можуть мати однієї, науково виваженої, об’єктивної відповіді, очевидної й переконливої для всіх. Будь-які відповіді на них зумовлені світоглядною позицією – свідомо прийнятою або не-свідомо засвоєною людиною.

Духовність – це стрижень, фундамент внутрішнього світу людини. Цього не можна навчити за допомогою настанов. Можна вказати лише шлях, але не можна примусити ним іти. Духовність – це те, що відрізняє людину, що властиве лише їй одній. Духовність – творча спрямованість, насага людини; певний тип світовідношення: триєдність ставлення до абсолюту, до світу – природи, суспільства, інших людей і самого себе. Виходити з розуміння людини як духовної істоти – визначати за нею безумовне право на духовне самостановлення, самодіяльність, тобто сприймати її як суб’єкта власної життєдіяльності, який несе відповідальність за її здійснення.

Отже, можемо констатувати, що у філософії та психології склалися різні розуміння духовності: як релігійності, розвитку інтелігентності й добродіятності. Метою духовного самовдосконалення є досягнення гармонії між власним життям і навколишнім світом. До показників духовного зростання людини відповідно відносять: усвідомлення значущого вибору; зростання внутрішньої чесності; заміну критеріїв обов’язку, совісті на критерії естетичної та творчої спрямованості, коли людина починає свідомо творити своє життя; зростання почуття гармонії світу, уникнення емоційного ставлення до добра і зла, оскільки це проблема свідомого вибору людиною власного життєвого шляху, відповідно до її розуміння світової гармонії.

У процесі духовного розвитку на людину впливає соціальне оточення: сім’я, “близьке коло”, етнічні, релігійні й інші соціальні, світоглядні групи, ЗМІ. Основні найпоширеніші й значущі відповіді на питання про буття склалися й існують історично в духовній культурі суспільства. Вони беруться людиною звідти й особистісно освоюються (ухвалюються, відкидаються, переосмислюються) – у мисленні, емоційній сфері, життєвому досвіді, що в цілому становить духовне життя особистості. І поступово формує її духовну культуру міжособистісних і соціальних відносин людини. За цим стоїть напружена внутрішня концентрація психічної активності, яка виявляється в зниженні індивідуальної чутливості до зовнішніх впливів, другорядних внутрішніх переживань, сторонніх дій.

У релігії духовність розуміється на тій самій основі, але зі сполученням її з духовним світом у цілому, який не вичерпується тільки людським

виміром. У релігії духовність – різноякісна, найчастіше полярна (світла й темна, божественна й диявольська). Апостол Іоанн указував: “Не всякому духу вірте, але випробовуйте дух, чи від Бога він” (1 Іоанна, 4.1). Є Дух Божий і дух гордині, Святий Дух і темні духовні сили, які розумні, знають Бога, але противляться йому, тобто саме духовна відмінність, а не раціональна – у знанні або незнанні Бога: “Але злий дух сказав у відповідь: Ісуса знаю, і Павло мені відомий, а ви хто?” (Діяння апостолів, 19.15). Подібне розрізнення духу і, відповідно, духовних цілей у житті людини є й в інших релігіях. Таким чином, духовність людського буття в релігії відноситься як до його рівня (вищого – не фізичного, утилітарного), так і моральної якості (добро або зло), може бути, так би мовити, “правильною” і “неправильною”. У філософії це співвідносне з розумінням духовності в різних філософських доктринах, системах, учіннях.

Представники православної філософії освіти пропонують розглядати духовне виховання у вузькому та широкому значеннях. Вузькість полягає у зведенні його до богословської підготовки. Натомість широке значення духовного виховання становить “народне духовне виховання” [7, с. 23]. У цьому простежується прагнення церкви контролювати соціалізацію віруючих через сакралізацію, містичність світу.

У педагогіці першим до проблем визначення духовності звернувся В. Сухомлинський у книзі “Духовний світ школяра (підліткового і юнацького віку)”. Він дав визначення поняттям “духовний світ”, “духовне життя” людини як розвитку, формування й задоволення її моральних, інтелектуальних запитів та інтересів у процесі активної діяльності [10, с. 5]. Нині поширеним явищем стало підтвердження ідей національно-християнсько-релігійних цінностей української спадщини К. Ушинського, Г. Ващенко. Зокрема, у книзі Г. Ващенко “Виховний ідеал” розкрито різні виховні ідеали: більшовицький, християнський, загальноєвропейський та український національний. Автор особливу увагу приділив українському національному виховному ідеалу і зробив висновок про те, що “гаслом, під яким має проводитися виховання української молоді, є служба Богові й Батьківщині... Ідеал Царства Божого мусить бути для християнина провідною зіркою в його житті. Він має докладати всіх зусиль, щоб здійснювати ідею царства Божого й підготувати себе до Царства Божого на небі” [2, с. 174, 74].

Прихильники такої позиції – відомі в Україні педагоги М. Стельмахович, Ю. Руденко, А. Вихрущ та ін. Найбільш повно така позиція представлена О. Вишневським у підручнику “Теоретичні основи педагогіки. Курс лекцій”. Автор вибудовує виховну систему як систему цінностей у певній ієрархії, над якою поставлена ідея Бога та церковного життя, від якого залежить і духовність людини, і відповідні духовні цінності, а саме: моральність (абсолютна вічна цінність), патріотизм (національні цінності), демократизм (громадянські цінності), родинність (сімейні цінності), характерність (цінності особистого життя), природосвідомість (валеоекологічні цінності) [4].

В історико-педагогічних джерелах генеза духовно-морального виховання закономірно розглядається в контексті культурно-історичного процесу. Зокрема, П. Каптерев висвітлював історію педагогіки як історію розвитку педагогічної самосвідомості народу [5, с. 258]. Фундаментом цієї самосвідомості є певні ціннісні орієнтації народу, що визрівають під впливом природи, соціальних умов та релігії. Учений визначив три періоди розвитку вітчизняної освіти (педагогічної самосвідомості народу), дав характеристику кожного з них залежно від виховних цінностей. Для першого, церковного періоду характерним був релігійний світогляд, завданням освіти – вивчення церковно-богослужбових книг, а метою виховання – служіння Богу та спасіння душі. Державний період характеризувався тим, що в цей час освіта стала служити державним інтересам, тому головними її принципами були державність, професійність і становість, на основі чого й формувались виховні цінності. Третій період, суспільний, ознаменував собою появу нових потреб суспільства в освіті (масова всезагальна освіта) і висунув нові ціннісні пріоритети виховання. Автор справедливо указував, що в кожному з періодів співіснували всі три основні чинники: церковний, державний, суспільний, однак тільки один з них домінував, що й зумовлювало виховну та освітню політику [5, с. 258–269].

Отже, в українській педагогічній науці можемо структурувати погляди на предмет та функції духовно-морального виховання: матеріалістичний підхід (утверджує первинність наукового світогляду, закріплюючи за релігієзнавством функцію інформування про історію релігії); ідеалістичний підхід (ототожнює релігійне та духовне виховання, розглядаючи перше як засіб духовного просвітлення людини); симбіотичний (робота в напрямі примирення та урівноваження наукового та духовного компонентів освіти; оперування специфічною категорією духовно-морального здоров'я).

У повсякденному слововживанні духовність розуміється як гідність, моральність у позитивному змісті, імпліцитно пов'язується зі світоглядною традицією в конкретно історичних і географічних умовах. Таке позитивне розуміння духовності доречно в контексті духовної культури певного типу, але у формально-раціональному дискурсі, що охоплює світогляд, духовні традиції, не може бути аксіоматичним.

У сучасній педагогічній літературі, освітніх документах, програмах, навчальних посібниках використовуються нечіткі категорії духовного життя людини, суспільства. Так, у духовне життя суспільства включають науку, освіту, мистецтво. Сфери діяльності, суспільних відносин, соціальної практики, культури, у яких люди особливо виявляють свої духовні якості й здатності – прагнення до пізнання, краси, гармонії, волю, самосвідомість. Але в точному значенні духовну сферу життя суспільства утворюють дві форми світоглядної свідомості – релігія й філософія, а накопичені ними результати становлять духовну культуру суспільства. В. Соловйов так обґрунтував цю тезу: "...безумовно необхідні для життя людської переконання й погляди вищого порядку, тобто такі, що дозволяли б істотні питання

розуму, питання про істину суцього, про зміст або розум явища, і водночас задовольняли вищі вимоги волі, ставлячи безумовну мету для бажання, визначаючи верховну норму діяльності, даючи внутрішній зміст усього життя; необхідні, кажу я, такі загальні погляди, що задовольняли б вимоги практичного життя, позитивної науки. Такі загальні погляди, як відомо, існували й існують у двох формах: релігії й філософії” [9].

Тут слід указати специфіку наукового світогляду: наука не створює цілісної картини світу у спільному розумінні релігії та філософських вчень. Питання морального вибору, сенсу життя не вирішуються наукою. Про наукову картину світу можна вести мову тільки в змісті формально-раціональної моделі світобудови, яка постійно змінюється (класична, неокласична, постнеокласична). За словами В. Вернадського, “науковим світоглядом ми називаємо уявлення про явища, доступні науковому вивченню. Ми маємо на увазі певне ставлення до навколишнього світу явищ, пояснюваних і узгоджених з науковими знаннями” [3]. Тож науковий світогляд не можна ототожнювати з філософським матеріалізмом. Отже, духовність не може регулюватися тільки наукою.

У релігії й філософії духовні цінності представлені у формі певних світоглядних традицій, вчень, які існують не тільки у свідомості їх прихильників, а й у формі повчальних або сакральних текстів, правил, норм, символів, обрядів тощо. У цьому змісті світогляд – об’єктивно існуючий феномен культури. Кожний світогляд припускає наявність цілісної, ієрархічно вибудованої, логічно несуперечливої картини світу й відповідної системи ставлення людини до всіх об’єктів і явищ дійсності – когнітивний, інтелектуальний аспект моральних норм.

Зважаючи на вищевикладене, проаналізуємо розуміння слова “моральне” в лексичній конструкції “духовно-моральне виховання”. Моральності не існує без світоглядної основи, чіткої картини світу. Моральне виховання виступає засобом практичної реалізації певного світогляду, забезпечує єдність думки й почуття, слова та справи, переконань і поведінки, діяльності людини. Духовно-моральне виховання передбачає формування поглядів, переконань і відповідних моральних установок, які з ним узгоджуються. Тому для духовно-морального виховання набуває значущості світогляд.

Отже, духовно-моральне виховання школярів передбачає залучення їх до певної системи поглядів на світ і формування відповідної системи моралі. Характерологічною ознакою є слово “система”. Духовно-моральне виховання передбачає світоглядний розвиток особистості, що обов’язково включає освоєння духовних, тобто вищих життєвих цінностей, значущих уявлень у світогляді цього типу, засвоєння цього світогляду (як можливий підсумок) і вироблення відповідних моральних якостей, моральної культури також певного типу. Результатом духовно-морального виховання є певний спосіб життя людину. У такому розумінні духовно-моральне виховання дітей у державній школі може бути тільки варіативним і добровільним.

Існує інше трактування духовно-морального виховання, в якому відсутня диференціація за світоглядною ознакою, розуміється як виховання духовності, моральності в загальному позитивному змісті, без чіткої вказівки на певний світогляд і систему моралі. Однак таке трактування може спричинити труднощі в практиці духовно-морального виховання школярів, імовірність небезпечних підмін, здатних у майбутньому продукувати соціальні суперечності й конфлікти.

Основою сучасного виховного процесу є людина як найвища цінність. Головною тенденцією виховання стає формування системи ціннісного ставлення особистості до соціального й природного довкілля та самої себе. Набирає сили тенденція гармонійного поєднання інтересів учасників виховного процесу: вихованця, котрий прагне вільного саморозвитку й збереження своєї індивідуальності; суспільства, зусилля якого спрямовуються на моральний саморозвиток особистості; держави, зацікавленої в тому, щоб діти зростали громадянами-патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі. У своїй роботі ми спробували характеризувати духовно-моральне виховання відповідно до пізнавальних компонентів світогляду (знання: повсякденного та наукового. Крім того, серед компонентів цієї ланки ми досліджували елементи політичної, естетичної, релігійної та морально-правової свідомості). Окремо було приділено увагу ціннісним орієнтирам людини з моральної та політико-правової сфери, ідеалам, народженим у цей період. Поведінковий компонент вивчався як складова практичного втілення розробок методистів, науковців, учителів.

У процесі привласнення особистістю вироблених людством морально-духовних цінностей коригується її потребнісна, когнітивна й діяльнісна сфери. Загальній меті виховання підпорядковується спеціально спроектована система супідрядних, поетапно конкретизованих цілей за напрямками виховання, сконцентрованих на вихованні цінностей природи, культури, соціальних цінностей та цінностей “Я”. Послідовне досягнення цих цілей дедалі більше наближає вихователя до мети як ідеального образу вихованої особистості.

Виховна система – це цілісний організм, який виникає в процесі інтеграції основних компонентів виховання (мета, суб’єкти виховання, їх діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє духовному розвитку та саморозвитку особистості, створенню своєрідного, за визначенням К. Ушинського, “духу школи”. Серцевиною виховного процесу є особистість – її нахили, здібності, потреби, інтереси, соціальний досвід, самовідданість, характер. Одним з визначальних принципів виховної системи є взаємозв’язок впливів: родини; вчителя; соціальних об’єктів; довкілля (освітнього простору).

Сучасному вихованню має бути властива випереджальна роль у демократичному процесі державотворення, воно має стати засобом відродження національної культури, стимулом пробудження совісті, патріотизму, людяності, почуття громадянської й власної гідності, творчої ініціати-

ви; засобом самоорганізації, особистісної відповідальності дітей та молоді; запорукою громадянського миру і злагоди в суспільстві [11, с. 2]. Нині значно розвинулись громадянські цінності виховання, освітні заклади стали відкритими для батьків, громадських організацій. Розширюється кількість суб'єктів виховного впливу, узгоджуються їхні дії. Успішно здійснюються всеукраїнські акції з активізації моральної позиції дітей та учнівської молоді.

Разом з тим практика духовно-морального виховання в школі доводить, що найчастіше воно проводиться під назвою морального виховання або з використанням усіх можливих комбінацій з частиною “морально-етичне”. Моральність у філософському розумінні – характеристика поведінки й діяльності суб'єкта (людини, соціальної групи) з погляду відповідності нормам, що не мають правового закріплення. Так само визначається мораль. Іноді це поняття розділяється за суб'єктами: суспільна мораль, моральність індивіда. Що стосується етики, то є її розуміння як сукупності моральних принципів, норм у різних галузях життєдіяльності суспільства, професійної діяльності (етика ученого, підприємницька етика тощо), де етика виступає синонімом моралі, моральності. Але етика – це, насамперед, розділ у філософії, що вивчає моральність, мораль певного світоглядного типу (релігійного або нерелігійного): буддійська, християнська, комуністична та інші види етики.

Варто наголосити, що опанування етики в школі передбачає переважно засвоєння знань про мораль (їх зміст, історію, представників), категорії добра, блага, зла, гідності, честі тощо, обговорення етичної проблематики. Тому доречно вживати поняття етичної освіти, навчальні, а не виховні цілі, адже засвоєння знань не вимагає особистого прийняття школярем певної системи моралі, моральних норм. Переважно засвоєння знань етики відбувається абстрактно: добро й зло обговорюються як поняття, розумові категорії, але чітко не постулюються – що саме й за яких умов є добро, а що – зло. Не ставиться (не повинно ставитися) завдання прилучення учнів до певної системи моралі. На практиці така етична освіта формує світогляд дитини в напрямі, що задається авторами відповідних навчальних посібників.

Проте серед учених, педагогів ще досить впливова позиція, згідно з якою у світській школі можливо тільки через етичну освіту здійснювати моральне виховання школярів. Таке виховання повинно бути ще й загальним і обов'язковим. Воно світоглядно нейтральне, на відміну від релігійно-морального виховання (православного, ісламського, іудейського та ін.), але вище зазначено, що немає світоглядно нейтрального морального виховання. І навіть просте вивчення історії етичних учень фактично виховує дитину, формує її світогляд, систему цінностей, духовну культуру. У сучасній школі виховний процес здійснюється на світоглядній основі філософського матеріалізму, антропоцентризму.

Конкретно це може бути світогляд так званого світського гуманізму, що поєднує ідеї матеріалізму, сцієнтизму й лібералізму (пріоритет прав ін-

дивіда над інтересами сім'ї, народу, держави). Слово “світський” у цьому значенні вживається не в правовому трактуванні як принцип поділу повноважень і функцій держави й релігійних об'єднань, а як синонім слова “нерелігійний”.

У зв'язку із цим слід уточнити, що гуманістичний характер освіти, пріоритет загальнолюдських цінностей серед принципів державної політики в галузі освіти (ст. 4 і 6 розділу I Закону України “Про освіту”) передбачає орієнтацію навчання й виховання на цінності загального морального порядку, такі як людяність, доброзичливість, патріотизм. Поняття “загальнолюдські цінності” відповідає таким поняттям у міжнародних гуманітарних документах, як “загальноприйняті норми моралі”, “загальновизнані норми моралі”, при цьому маються на увазі загальні для більшості людей у цьому соціумі або світі в цілому моральні цінності, норми.

Основні такі загальноприйняті в українському суспільстві цінності й норми визначені в Конституції України у формулюваннях основних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина України, у Законі України “Про освіту” (ст. 51–52 розділу III). Це життя й здоров'я людини, вільний розвиток особистості, громадянськість, працьовитість, повага до прав і свобод людини, патріотизм. Це обов'язок батьків піклуватися про своїх дітей і дітей про батьків, поважати людську гідність та законні інтереси всіх людей незалежно від їхньої расової, етнічної, релігійної й іншої належності, захищати країну шляхом несення військової або альтернативної цивільної служби тощо.

Ці цінності, норми можна називати загальнонаціональними (маючи на увазі українську націю, громадсько-політичне співтовариство). Їхнє освоєння школярами є завданням загального громадянського виховання в школі. Але вони не становлять певного світогляду, духовно-моральної традиції, їх набір може змінюватися із часом, з розвитком суспільства, з прогресуванням суспільної свідомості. Наприклад, з одного боку, відбулося очевидне критичне переосмислення ряду ліберальних цінностей епохи 1990-х рр., з іншого – відновлення статусу патріотизму як загальноприйнятої громадянської цінності.

Виходячи з вищевикладеного, уточнимо визначення й основні принципи духовно-морального виховання учнів у державно-громадській, державній загальноосвітній школі. Духовно-моральне виховання школярів полягає в освоєнні в процесі навчання й виховання світоглядних знань і формуванні відповідних моральних якостей з метою особистісної самореалізації, прилучення до культури своєї сім'ї, народу, світоглядної соціально-культурної групи, соціалізації в сучасному суспільстві. Духовно-моральне виховання в державній загальноосвітній школі є варіативним і добровільним, передбачає можливість світоглядного вибору. Духовно-моральне виховання учнів у школі не повинно суперечити загальним громадським цінностям і нормам, загальноприйнятій моралі в українському суспільстві.

Духовно-моральне виховання на певній світоглядній основі в державних загальноосвітніх установах реалізується на засадах добровільності

вибору батьків (чи осіб, які їх замінюють) дитини державного освітнього закладу з певною орієнтацією освітньої програми (конфесійні школи, етнічні, етнокультурні тощо), або добровільності права вибору в державному освітньому закладі відвідування занять, вивчення курсу, навчального предмета певної світоглядної духовно-моральної спрямованості (релігійної, нерелігійної тощо). Серед проблем, що утруднюють реалізацію права вибору, варто вказати на відсутність дотепер установлених на державному рівні єдиних правил організації духовно-морального виховання, насамперед, процедур регулювання цього процесу за участю всіх суб'єктів: дітей і їх батьків (сімей), педагогів, адміністрації освітніх установ, органів влади різного рівня, релігійних та інших громадських організацій. Також на заваді суб'єктивна причина соціально-психологічної властивості: неготовність багатьох працівників і керівників освітніх закладів, органів влади визнати рівноправність релігійних та нерелігійних світоглядних підходів у соціальному вихованні дітей, поважати законні інтереси й права релігійної частини суспільства у світській школі.

Хоча в документах найбільшої в історії конференції з проблем вищої освіти, проведеної ЮНЕСКО в 1998 р., тема виховання відсутня, у пріоритетах європейської вищої освіти в документах Болонського процесу також ідеться не про виховання, а про те, що організатори й керівники системи освіти мають іти назустріч студентам і викладачам, цінувати їх як активних учасників навчального процесу, взаємодіяти з ними на принципах рівності й поваги до здібностей і особистісних пріоритетів, у міжнародному законодавстві мова йде про принципи особистісної автономії, поваги до прав людини в дусі Конвенції про права людини, людини, яка після досягнення 18-річного віку має повні права громадянина й захист від втручання в особисте життя, навіть з благими виховними цілями. Ці принципи покладено в основу розробки Концепції превентивного виховання дітей та молоді (1998) спільно з представництвом ООН в Україні, Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності” (2000), яка була підготовлена на виконання Національної програми виховання населення, формування здорового способу життя, духовності та зміцнення моральних засад суспільства, Концепції художньо-естетичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл” (2001), Концепції громадянської освіти в школах України (2001), яка розроблялась групою українських науковців у рамках проекту “Освіта для демократії” в контексті здійснення Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства, ініційованої Європейським Союзом та урядом США. Також у 2002 р. була підписана угода про співробітництво Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук та Фондом сприяння розвитку християнської культури й освіти “Добро” щодо підтримки освіти, культури, духовного розвитку дітей та молоді, формування їхньої життєвої компетентності. Згідно зі спільним наказом МОН та АПН, було затверджено Положення про навчально-виховний Центр духовної культури на базі центрів дитячої творчості, творчих студій, музеїв тощо, тобто таких, які винесені за рамки за-

гальноосвітніх закладів. У 2003 р. було розроблено “Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських цінностей”, де виховний процес спирається на християнські морально-етичні цінності як загальноєвропейські та загальнолюдські.

Висновки. Сьогодні більшість етичних, моральних проблем вважаються сферою особистого життя людини, мас-медіа, радіо, теле- та комп’ютерні засоби комунікації радикально змінюють життя дитини, впливають на розвиток її потреб, мотивацій, емоційно-інтелектуальної сфери, гостро постає проблема змістового наповнення процесу формування духовності з позицій смисложиттєвих високих моральних цінностей, які визначають зміст, якість та спрямованість людського буття й внутрішній світ кожної особистості. духовно-моральне виховання школярів передбачає в такому випадку змістове наповнення виховного процесу елементами культури в найширшому значенні цього слова, включаючи сюди традиційну й постмодерну, релігію та мораль, молодіжну культуру й субкультуру, право та економіку тощо. Усі ці складові мають увійти у формування духовності в сучасному постмодерному вимірі, який фіксує ментальну специфіку сучасної епохи в цілому й вирізняється багаторівневим нелінійним розвитком, який заперечує єдину для всіх, уніфіковану та універсальну природу людського знання, культур і духовності. Мета духовно-морального виховання в школі має спрямовуватися на зміцнення авторитету загальних громадянських цінностей, формування громадянської культурної ідентичності школярів, патріотизму, забезпечення вільної реалізації світоглядних запитів дітей, їхніх сімей, соціокультурних груп, включаючи вільне й добровільне прилучення учнів до культури традиційних конфесій.

Подальшого наукового аналізу потребують питання порівняльно-зіставної характеристики духовно-морального виховання в загальноосвітніх і закладах вищої освіти, пошуків критеріїв та корелянтів, за допомогою яких можна зробити культурно-інтеграційні засади духовно-ціннісних взаємозбагачень і взаємовпливів.

Література

1. Барулин В.С. Социально-философская антропология: Общие начала философской антропологии / В.С. Барулин. – М. : Сфера-С, 1994. – С. 24.
2. Ващенко Г.Г. Вибрані педагогічні твори / Г.Г. Ващенко. – Дрогобич : Відродження, 1997. – 214 с.
3. Вернадский В.И. Научное мировоззрение (из лекции “О научном мировоззрении”) / В.И. Вернадский // Философия и мировоззрение: Философские дискуссии 20-х годов. – М. : Наука, 1990. – С. 24.
4. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : підручник для студентів ВНЗ / О. Вишневецький. – Дрогобич : КОЛО, 2003. – 512 с.
5. Каптерев Н.Ф. Собрание сочинений : в 2 т. / Н.Ф. Каптерев. – М. : Педагогика, 2009. – 896 с.
6. Лекторський В.О. Духовність і раціональність / В.О. Лекторський // Питання філософії. – 1996. – № 2. – С. 8–12.

7. Русин М.Ю. Історія української філософії : підручник / М.Ю. Русин, І.В. Огородник. – К. : Академвидав, 2008. – 836 с.

8. Симонов П.В. Происхождение духовности / П.В. Симонов, П.М. Ершов, Ю.П. Вяземский. – М. : ПРЕСС-S, 1989. – С. 36–37.

9. Соловйов В.С. Несколько слов о нынешних задачах философии / В.С. Соловйов // Полное собрание починений : в 20 т. – М. : Педагогика, 2000. – Т. 1. – С. 18, 21.

10. Сухомлинский В.А. Духовный мир школьника (подросткового и юношеского возраста) / В.А. Сухомлинский. – М. : Педагогика, 1961. – С. 5.

11. Сухомлинська О.В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук / О.В. Сухомлинська. – К. : Всеукр. фонд “Добро”, 2006. – 43 с.

ВОРОНІНА Ю.А.

АНАЛІЗ КАТЕГОРІАЛЬНОГО ПОЛЯ ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ ЕГОЇЗМУ В ШКОЛЯРІВ

В умовах модернізації системи освіти особливого значення набуває проблема морально-етичного виховання особистості. Одним з найважливіших завдань педагогічної науки постає виховання всебічно розвиненої особистості, що передбачає, з одного боку, задоволення власних прагнень людини, формування адекватної самооцінки, високого рівня самосвідомості, почуття власної гідності, що забезпечують самореалізацію особистості; а з іншого – вміння інтегруватися в суспільство, що є неможливим без урахування думки оточення. З огляду на вищесказане, явище егоїзму є однією з найсерйозніших проблем, які постають у процесі виховання підростаючого покоління.

Дослідженням проблеми егоїзму й любові до себе займалися такі відомі вчені, як: Ж. Кальвін, З. Фрейд, Е. Фромм, В. Леві, А. Курпатов, О. Кульчицька та ін. Але при висвітленні цієї проблеми виявилася низка суперечностей, пов'язаних з ототожненням категорій “егоїзм”, “себелюбство”, “самолюбство” і “любов до себе”. Так, наприклад, у тлумачному словнику Т. Єфремової подано таке визначення: “Самолюбство. Почуття власної гідності, самоповага (яка зазвичай поєднується з підвищеною увагою до думки про себе оточення)”, “Себелюбство. 1) турбота про себе, свої інтереси; егоїзм. 2) те саме, що: самолюбство” [2].

Мета статті – проаналізувати різні підходи до вищезазначених категорій, щоб запобігти різночитанню в дослідженні проблеми подолання егоїзму в підлітків, виробити власну позицію щодо суті цих понять.

Говорячи про егоїзм, необхідно почати зі словникових визначень. Егоїзм зазвичай тлумачиться як негативна риса характеру, що полягає в себелюбстві, байдужості до людей, постійному нехтуванні суспільними інтересами задля особистих інтересів [1–3; 8–12]. Проявам егоїзму притаманне ставлення суб'єкта до іншої людини лише як до об'єкта та засобу досягнення власних корисливих цілей. Сформована в дитячому віці така